

Brande bys og erhvervslivets historie

Det er ingen tvivl om at der har været liv omkring Brande i meget lang tid. Der er fundet ting, som tyder på at der er blevet ryddet skov og brændt rydninger til marker for et par tusind år siden. Man har så senere opgivet markerne og ryddet nye stykker, når jordens næring er blevet brugt op.

Navnet Brande opstod, meget passende af »bruni«, som betyder området ryddet ved afbrænding.

Der har været liv i Brande og Blåhøj lige siden stenalderen. Især i Brande sogn har der været ret tæt befolket. Det kan man se ud fra de mange fund fra oldtiden med 101 frede høje og 4 langhøje, om er registreret.

Brandes beboere var også den gang iderige og fandt nye næringsveje både med jordbrug og kvægavl, som gik hårdt ud over skovene her omkring. Befolkningen ernærede sig også ved udvinding af jern fra myremalm.

Især i tiden fra år 375-600 ser det ud til at der var en omfattende bebyggelse i den første del af middelalderen.

Det ser ud til at befolkningen den gang havde gode kår. Men det ser ud til at der kom dårlige tider omkring 1300 tallet, både med mange krige og selvfølgelig også »den sorte død«, som ramte egnen meget hårdt.

Hvis man ser i sagnet som er omtalt i Brande Sogns historie, der udkom i 1942, kan vi se at der kun var een overlevende tilbage i Brande. Han hed Frode og var en stor og kraftig dreng, som nok skulle kunne klare sit.

Samtidig var der i Thyregod en overlevende lille fin pige, som hed Gunvor.

Eftersom de begge var alene, gik de selvfølgelig ud for at søge efter andre overlevende. Han mod øst og hun mod vest. Det må jo så være Brande eller Skjern å de benyttede sig af; men de fik da fundet hinanden og bosatte sig ved åen. Han bliver hendes beskytter, som det jo sig hør og bør når man var mand.

De startede en ny slægt og herfra må vi jo nok tro, at Brandes historie starter »næsten på ny«.

Jeg kan selvfølgelig så ikke lade være med at tænke på, at der i al den tid jeg kan huske, har været et nært samarbejde med området omkring Thyregod og Vester sogne. Mon det er tilfældigt? Både i landbrugsforeninger og andre foreninger er tilknytningen østpå til at få øje på.

Brande var jo også ind til kommunalreformen i 1970 en del af Vejle Amt, og der var mange foreninger efter den tid, som stadig havde mest tilknytning til Vejle frem for en tilknytning til Ringkøbing amt.

Nå men det var den nye historie vi kom til.

Det ser ud til at der var dårlige tider i Brande i løbet af den midterste del af middelalderen. Dog var der stadig befolkning; men både krige og andet gjorde at der var meget lidt at gøre med på Brandeegnen.

Et lyspunkt var dog vores ældste bygning i Brande. Brande kirke. Den er bygget omkring 1157-1182 som en romansk kirke, uden våbenhus og tårn.

Indtil slutningen af 1600-tallet var det staten eller kongen som ejede kirken og det

ser ud til at det var en af de sidste kirker, som kongen gav afkald på. Det har jo nok været fordi man stadig havde et godt jagtområde heromkring. Hele området hørte den gang under Koldinghus.

Der har været forskellige ejere af kirken efter den blev solgt; men først da præsten Jens Risom købte den i 1723, fik den tårn sat på. Han fik også renoveret det indvendige og skænkede »sig selv« et orgel.

Den gang lå der en stor herregård »Brandholm« lidt uden for Brande, som Jens Risom ejede sammen med en svoger.

Jens Risom var præst til 1758, men ejede tilsyneladende kirken ind til en synsforretning viser, at sognet i 1833 blev ejer af kirken.

Præstegården som ligger over for kirken var også en del af kirken; men helt hvornår der blev opført en præstegård, er ikke helt klarlagt. Dog er der præstegård længe før kirken blev solgt til Jens Risom.

I 1780 brændte gården ned 2 gange, ved vi. Den første gang fordi præstefruen skulle ud at køre og ville have en varm sten med i vognen. Den blev for varm og derfor smidt ind i et kammer hvor der lå lidt halm.

Ved den anden brand brændte faktisk hele byen. Det var på grund af en skorstensbrand der spredte sig til det meste af byen. Det skulle være sket 16.

September 1780.

Efter en lidt dramatisk omgang både med det ene og det andet, opførtes den nuværende præstegård i sommeren 1900 og der kom udhusbygninger til i 1924.

Der er så sket en hel del med tilbygningernesiden; men hovedbygningen skulle være fra 1900.

Hvad angår Herregården Brandholm har mange af de kendte adelsslægter haft deres herresæde på Brandholm. Det tyder syv kister i gravhvælvingerne i kirken om. Den sidste kiste indeholder den kun 16-årige Preben Parsberg som døde i 1713. Han var den sidste fra adelen som vi kan se har haft sæde på Brandholm.

Op igennem 1700 tallet var der stadig en stor hovedgård, men efterhånden svandt den ind og blev mindre og mindre. I 1741 købte Jens Risom og hans svoger som sagt gården. I dag er der ikke mere som minder om den store herregård.

**Vi er nu godt i gang med bygninger og seværdigheder i Brande.
Vi kan så fortsætte ved at starte på Vejlevej.**

Brande Baptiskkirke.

Det er spændende bygning. Den oprindelige kirke blev opført i 1912 og menigheden var så forudseende, at de købte grunden ved siden af, så der var mulighed for udvidelse.

I begyndelsen af 1970'erne blev der behov for mere plads, da der var meget børne- og ungdomsarbejde, og ikke mange lokaler. Der var flere sonderinger, og man bad også den lokale arkitekt Kristian Kristiansen komme med et oplæg. Det blev et meget spændende projekt. Arkitekten kom med det oplæg at det blev opført af genbrugsmaterialer og ved egen arbejdskraft. Det blev vedtaget i 1971, og byggeriet begyndte samme år, og blev afsluttet i efteråret 1974.

Der var indarbejdet mange symboler i byggeriet, så ingen skulle være i tvivl om, at det var en kirke. Indgangspartiet med korset og den sprængte lænke, som symbol på at Kristus sprængte dødens lænker, er meget iøjefaldende, og inden for er der også mange detaljer, som må ses.

Vi går længere ind mod byen og kommer til Mølletorvet ved Kvikly,

Her lå **Brande Mølle**, som blev opført i 1886. faktisk der hvor Kviklys parkeringsplads er..

Og den virkede som mølle ind til 1965, hvor den blev solgt og området blev solgt til Brugsen. Der ligger forøvrigt et minde fra Brandes vandmølle ude ved Uhre mølle, hvor de sidste møllesten er blevet placeret.

Når vi går lidt længere op ad Storegade, kommer vi til der hvor Brande Bladet ligger.

Det var her Brugsen havde til huse, inden de flyttede ned hvor kvickly er nu.

Brande har været godt placeret som et knudepunkt og det betød at også overnatningsmulighederne var større.

Når vi går lidt tilbage på Storegade, der hvor Telekæden nu ligger, lå før Madsens Hotel. Det blev opført i 1898 og virkede frem til omkring 1980. Først som landbohem og derefter først som afholdshotel og senere almindeligt hotel.

Det var forøvrigt her der også blev opført kontorer og administrationsbygninger for kommunalbetyrelsen. Det vil sige, at det vel egentlig også var Brande første »rådhus«.

Der er ikke noget tilbage af bygningerne nu.

Længere oppe kommer vi til Centrum Farvehandel.

Her lå der en vin- og tobaksforretning og farvehandelen »Langballe og Hjersing«.

Her går historien lidt på at der i kælderen under farvehandelen var et lokale hvor byens håndværkere mødtes og ordnede forholdene i Brande, især omkring tilflyttere. Man var

ikke godkendt i Brande, før der var givet grønt lys fra kælderens under Centrum. Om det er sandt eller forkert ved jeg ikke, men sådan går historien.

Vi er nået til Torvet

Når vi ser tilbage i tiden, har torvet haft mange udseender. Der har både været pølsevogn og p-pladser og der har været talt og skrevet meget om hvordan torvet skulle indrettes.

I 1974 blev der udskrevet en konkurrence, hvor forslaget var at nedlægge p-pladserne.

Det kunne ikke gennemføres men ideen forsvandt ikke helt. Der var den gang ideer fremme om at lave et torv med scene og vandkunst og kampesten. Det kom der flere protester om og det endte med at man den gang indgik et kompromis så der blev indrettet 11 p-pladser. Torvets navnkundige pølsevogn den gang måtte dog lade livet.

Ved Brande Håndværker- og Borgerforenings 100 års jubilæum i 1989 blev der opført en pavillon og samtidig blev »Æ Spikers Kårner« etableret. Pavillonen skulle spille »Champagnegaloppen« hver dag kl. 12.00.

Ved den lejlighed forsvandt også p-pladserne.

Efter den store midtbyfornyelse i 2000 forsvandt også pavillonen; men »Æ Spikers Kårner« og Verdens navle blev tilbage.

Når vi står midt på Torvet og ser op mod banegården, ser vi lige op på Sydbank. Banken startede i 1912. Den flotte bygning blev opført i 1937 og er tegnet af arkitekt Boe, Brande. Banken skiftede navn til Aktivbanken og er nu overtaget af Sydbank.

På den anden side af Torvet ligger Handelsbanken, det som før var Midtbank. Det er faktisk byens ældste bank og blev oprettet i 1910 som en filial af Herning Handels- og landbrugsbank. Det er dog først i 1919 at man flyttede ind i de bygninger som banken har nu. Der er forøvrigt også en lille spøg om hvilken af de to pengeinstitutter ved Torvet som har den bedst udsigt.

Går vi lidt længere op ad Storegade når vi op til Nordea. Man må vel nok sige, at det er byens ældste pengeinstitut. Tidligere sparekasse, oprettet i 1873. Den gang som Brande Sogns Spare- og Lånekasse. Sparekassen er flyttet mange gange; men i 1948 flyttede man ind i de nuværende bygninger.

Over for Nordea ligger nu resterne af Hotel Brande, eller Brande Kro.

Her har været kro og senere hotel siden 1843. Der er dog sket en del ændringer og ombygninger efterhånden som tiderne skiftede. Og nu er der kun krostuen. Resten er ændret til andre erhverv.

Der er dog sket det at der i en af tilbygningerne nu er indrettet en ny restaurant; nemlig spisestedet »Noa«.

Vi går længere op ud ad Storegade og kommer hen til det store hus på hjørnet af Ågade og Storegade. Her har vi Solgården. En markant ejendom med yderst attraktiv beliggenhed, centralt i Brande. Solgården er opført af Brande Motor Co. A/S til deres forhandling af bilmærket Opel, samt beboelse. En forretningsejendom der over tid er udviklet til en velholdt investeringsejendom med udlejning til 8 beboelseslejemål, 2 butikker og restaurant. Ejendommen er opført i 1957 i røde sten og skiffertag. Nabo-huset, et tidligere autoværksted i baggården, er tillige flot restaureret og indrettet til restaurant "Smagshuset".

Over for ligger både den gamle apoteksbygning, som nu er indrettet til boliger.

Og på hjørnet af Storegade og Godsbangade igen et af de ældste bygninger i Brande, nemlig resterne af N.I. Møllers store købmandsforretning. Forretningen kan føres ca. 150 år tilbage og har indtil butikken lukkede faktisk kun haft 6 ejere. Det må da siges at være godt. Desværre kunne tiderne og markedet ikke holde til så mange forretninger, så der står en ledig forretning, hvis nogle skulle have lyst til at prøve lykken.

Vi er nu nået til Højskolehjemmet. Eller Hotel Dalgas som det hedder nu. Det blev bygget i 1898 af De samvirkende Afholds selskaber. Bygningen blev rejst på aktier af 10 kr. pr. Stk. Der har været en del skiften af bestyrere og ejere, da der både har været private ejere og andre private aktieselskaber. Indtil man i 1972 solgte hotellet, eller Højskolehjemmet til den daværende bestyrer Oluf Jensen. Det var også dengang der blev skiftet navn, så det både har heddet Hotellet ved Dalgasstenen og Hotel Dalgas som det hedder nu.

Desværre brændte de gamle bygninger i midten af firserne. Det blev derefter fuldstændig bygget nyt og også her var arkitekt Kristian Kristiansen mester for stregerne. Hotellet drives nu af Marianne og Arne Andersen som har haft hotellet siden nybygningen.

Går vi ud ad Herningvej kommer vi til Brande sygehus.

Det var et privat initiativ som var årsag til at Brande fik sit sygehus. For at undgå bebyggelse købte en række af Brande beboere en grund på 6 tdr. Land af præstegården. Den grund overtog læge Arends og med en kaution fra de samme interessenter kunne han opføre

første del af sygehuset. Det var nærmest mest brug som føde- og rekonvalesenshjem. Men den fungerede som sådan frem til 1914, hvor læge Arends rejste fra byen. Derefter tog de førnævnte mænd over og bygningerne stod tomme ind til 1915, hvor sygehuset åbnede igen med læge Hagedorn som sygehuslæge. Under hans ledelse blev også indlagt patienter fra alle egne af Jylland for at blive behandlet for sukkersyge. Det var her Hagedorn forskede i fremstilling af insulin som den første i landet.

Hagedorn rejste i 1919 og efter hans bortrejse overtog læge Himmelstrup tøjlerne. I mellemtiden var sygehuset vokset og havde til sidst 40-50 senge.

Sygehuset blev nedlagt i 1964. Og derefter havde det i mange år en funktion som vandrerrhjem. Og efter en gennemgribende modernisering og en del bøvle forhandling med kommunen kører vandrerrhjemmet for fuld styrke.

Jernbanen og Brande

Jernbanen kom til Brande i 1914. Lige fra starten kom der liv på stationen og især da det store brunkulseventyr startede kom der rigtig gang i hjulene.

DSB havde egentlig kun regnet med en beskedne station og remise i Brande; men da Brande blev knudepunktet for forbindelser både syd, vest og øst, især i forbindelse med brunkulstiden, var det nødvendigt at lægge om. Der var liv på stationen og der var både stationsbygning, remise, vandtårn, lokomotivmesterbolig og »hotellet« hvor lokoførere og andre overnattede når de havde ophold i Brande.

Således var der på det højeste 20 damplokomotiver hjemmehørende i Brande. Men efter at »Den skæve bane« blev nedlagt i midten af 50'erne gik noget af dampen af banen. På sit højeste var der 10 spor på Brande station. Nu er der 2 tilbage.

Men Brande Remise er jo blevet det flotteste kulturhus i Midtjylland efter min mening.

Brande Posthus

I 1911 nedlagdes den populære personpost, dvs. en diligence, der med postillon befordrede såvel personer som post på strækningen Vejle-Jelling-Brande. En ganske hyggelig historie i postvæsenets historie. Det var forøvrigt sidste personpost i landet.

Efter en del omlægning blev den nuværende posthusbygning opført, selvfølgelig i nærheden af jernbanen. Posthusbygningen beboes i dag af Brandes læger.

Brandes erhvervsliv.

Det er jo nok de 2 »gamle« erhvervsvirksomheder Martensens Fabrik og Brandtex, som satte gang i Brande som industriby.

Martensens Fabrik

I 1855 startede farver Harke Martensen sin egen virksomhed. Han havde i nogle år arbejdet som farver i Stampen hos Kjeld Stampe, hvor de i fællesskab havde udviklet ideerne til farveri i forbindelse med stampeværket.

Han byggede så sit farveri der hvor der nu er privatbeboelse på Storegade. Harke Martensen var en meget foretagsom mand og blev efterhånden involveret i en del af Brandes borgerlige liv. Ivrig og utrættelig gik han ind i arbejdet, når der var noget han interesserede sig for og det var faktisk ret meget.

Der er desværre ikke noget som hedder Martensens Fabrik på grund af den store konkurrence i branchen har danske virksomheder svært ved at konkurrere på det område.

Brandtex:

Brandtex blev grundlagt i 1935 af Anna og Aage Petersen. Oprindeligt som en trikotage og en gros virksomhed. Men næsten samtidig startede de op med produktion af børnetøj, hovedsageligt ved hjælp af hjemmesydersker i Brande. De startede i det gamle Møllehus, et lille hus som ikke er der mere. Det var der hvor vi i dag har Kvickly. De startede i det små og var under krigen selvfølgelig afskåret fra at udvide, på grund af tildeling af stoffer. Produktionen bestod af skjorter, drengetøj og arbejdstøj. I 1951 flyttede firmaet til Stationsvej hvor det gamle alderdomshjem var til salg. I 1954 kom deres søn Max Petersen med i firmaet og så kom der lidt mere gang i den.

De købte et tidligere cementstøberi på Østre Alle for at få plads til lager og administration. Det var i den periode de startede med sportstøj og især slacks.

Det var også her ideen med slacks til »every body« blev lanceret. Jeg ved ikke om damerne stadig går i Rom, Paris eller London snit; men det var da det som man talte meget om i

I 1968 købte de så gården »Brandlund« hvor de byggede fabrikken som i dag er et byggeri på flere tusinde kvadratmeter.

Brande Jersey:

I 1950 kom så en trikotagefabrik, der hed Brande Jersey til live.

Virksomheden var ejet af Olaf Povlsen her var hovedvægten lagt på fremstilling af jerseykjoler. Fabrikken eksisterer ikke mere; men som en lille krølle på den historie, kommer vi så ind på Bestseller.

Olaf Povlsens nevø hedder Troels Holck Povlsen.

Her kommer noget som måske er gætværk eller løse rygter; men flourerer i bedste velgående.

Han var et geni med salg af importerede varer og han lånte sin startkapital af sin onkel for at bygge en virksomhed op.

Det må man da sige at han fik styr på og vi kan jo bare se ud i Bestsellerbyen for at få et syn på hvad en foretagsom sjæl kan opnå.

Det er desværre meget lidt vi har af historie derfra; men denne lille krølle er da lidt interessant.

Danregn og Bonus møllen

A/S Danregn blev stiftet 1952 i København. Firmaets speciale var kunstig vanding, og det var hovedsageligt landbrug og gartnerier som var de store kunder.

I 1959 flyttede firmaet til Brande. Direktøren hed Søren Sørensen. Det var hovedsageligt landbruget der var aftagere af Danregns vandingsanlæg; og 1974 havde firmaet leveret ca. 8.000 anlæg landet over, det meste dog i Jylland. Sønnen Peter kom også ind i firmaet på et tidspunkt og da der var mest run på vandingsanlæg, kom der selvfølgelig også flere konkurrenter på markedet, så man besluttede at starte forsøg med vindmølleproduktion.

Den videre historie er også noget af det vi ved meget lidt af; men vi kan da se at også det er gået forrygende.

Peter Stubkær Sørensen forstod at få en moderne og produktiv virksomhed op at stå, og da så virksomheden blev solgt til Siemens er der virkelig kommet gang i produktionen.

Vi har mange andre igangsættere i Brande; men jeg kan da sådan lige nævne Ejner Hessel som en af de store. Med filialer af Mercedesbiler over hele landet er det da en bedrift af de store at der også i bilbranchen er brug for eksperter fra Brande.

En ubemærket virksomhed, som kun får opmærksomhed, når det lugter lidt er Biomar. Fabrikken på Mylius Erichsensvej leverer fiskefoder til det meste af verdens fiskedamme, og har en stor eksportvirksomhed.

Et andet af Brandes store virksomheder er også KMC store derivatfabrik, der har forstået at udvikle produkter som bruges overalt i verden, både i madvareindustrien, i medicinalindustrien og alle andre steder hvor kartoffelmel kan bruges.

Jeg har fået fortalt lidt om hvad der er sket og hvad der sker i Brande. Men der er så mange personer som tjener anerkendelse, og der er slet ikke plads til at benævne dem alle. Derfor vil jeg anbefale jer at gøre lit hjemmearbejde. Jeg har brugt kilder både fra »Ved urhanens fjer«, »Brande på skinner«, »Det brune guld« alle tre bøger skrevet af Jan Svendsen. Ligesom jeg har læst flittigt i »Brande Sogns Historie«

Alle bøger findes på Brande Bibliotek, hvis I ikke har dem liggende og er sikker på at Jens Chr. Kjær på Brandes lokalarkiv vil være behjælpelig hvis der er spørgsmål I gerne vil have svar på.

Brande store forfatter Lars Nielsen skrev i forbindelse med udgivelsen af Brande Sogns Historie første udgivelse i 1942 følgende lille hilsen til Brande.

Til byen

Brande, dit vartegn er urfuglens han,
Gylden din kjortel er bleven,
leve du må, ikke uddø du kan,
Dit hjem er stadig på heden.
Din holdning er stolt, dit øje ser grant,
Vi vil søge at ligne dig mere.
Du er konge på heden, det ord er sandt,
Selv om titlen ønskes af flere.
Så voks da op under fædrenes ly
en ungdom, der ved, hvad den evner;
Når kaldet det lyder, gør du alt for din by,
mod fremtiden livsglad du stævner.
Fædrenes minde under hedens symbol
vort hverv skal det være at værne.
Vågne de var, når hanen den gol,
derfor blev de sognets kærne.
Kærnen stred gennem al slags vej,
striden er til for at vindes,
Sikre de var på at vinde sejr,
vort øje ser, at det kendes.
Stolte vi er over fædrenes spor,
Vi følger det heller end gerne.
Navne glemmes som sneen i fjor.
Kærnen vil vi dog værne.